

IN MEMORIAM

Kazimierz Kaczmarczyk (1878-1966). W pięćdziesiątą rocznicę śmierci – wspomnienie

W kwietniu 2016 r. przypadła pięćdziesiąta rocznica śmierci wybitnego archiwisty i historyka, wydawcy źródeł, długoletniego dyrektora Archiwum Państwowego w Poznaniu – prof. Kazimierza Kaczmarczyka.

Kazimierz Kaczmarczyk urodził się 3 lutego 1878 r. w Wiśniczu Starym, pow. Bochnia, w rodzinie chłopskiej Jakuba i Marii z Liszków. Szkoły ludowe ukończył w Wiśniczu Starym i Nowym. W 1891 r. rozpoczął naukę w gimnazjum w Bochni, a po relegowaniu ze szkoły w 1896 r. za abonowanie zakazanych czasopism, naukę kontynuował w gimnazjum w Podgórzu koło Krakowa. Po zdaniu matury w 1899 r. odbył roczną służbę wojskową w armii austro-węgierskiej.

Od 1900 r. studiował historię na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Jagiellońskiego. Specjalizował się w naukach pomocniczych historii u prof. Stanisława Krzyżanowskiego, który obok zajęć uniwersyteckich piastował równocześnie stanowisko dyrektora Archiwum Aktów Dawnych Miasta Krakowa. Na drugim roku studiów prof. Krzyżanowski skierował Kazimierza Kaczmarczyka do pracy w tymże archiwum.

W 1909 r. uzyskał stopień doktora filozofii na podstawie pracy *Ciężary ludności wiejskiej i miejskiej na prawie niemieckim w Polsce XIII i XIV wieku*, pisanej pod kierunkiem prof. Krzyżanowskiego. Praca została opublikowana w „Przeglądzie Historycznym” w roku 1910 i w osobnej nadbitce w roku 1911.

W latach 1901-1918 był kolejno: aplikantem, asystentem, adiunktem i archiwariuszem w Archiwum Aktów Dawnych Miasta Krakowa. W roku 1910 został członkiem korespondentem austriackiej Komisji Centralnej dla Zabytków Historycznych, w 1913 -członkiem korespondentem austriackiej Rady Archiwalnej.

Podczas I wojny światowej służył w armii austro-węgierskiej, z której wyszedł w stopniu kapitana piechoty. W roku 1919 pracował jako archiwista w Archiwum Skarbowym w Warszawie.

W 1920 r. został wicedyrektorem, a w 1925 dyrektorem Archiwum Państwowego w Poznaniu, którym kierował (z przerwą w latach 1939-1945) do roku 1953. Jako ekspert brał udział w rokowaniach archiwalnych polsko-nie-

mieckich w Berlinie w roku 1925, a jako delegat – w podobnych rokowaniach z Austrią – w Wiedniu w latach 1930-1932. Następnie w latach 1928-1939 wchodził w skład Komisji Odbiorczo-Zdawczej do wymiany akt z Niemcami, a w latach 1933-1938 był członkiem delegacji do wykonania układu archiwalnego polsko-austriackiego z października 1932 r.

Od roku 1922 był zastępcą kierownika, a w latach 1929-1931 kierownikiem Komisariatu ds. Likwidacji Niemieckiej oraz przewodniczącym Komitetu Likwidacyjnego w Poznaniu.

Po napaści hitlerowskiej na Polskę we wrześniu 1939 r. zabezpieczył akta polityczne, a sam z najstarszą i najcenniejszą partią dokumentów oraz ksiąg archiwalnych ewakuował się z Poznania. Po powrocie do stolicy Wielkopolski został aresztowany przez Gestapo i osadzony w więzieniu pod zarzutem utrudniania dostępu do archiwaliów historykom niemieckim. W listopadzie 1939 r. został uwięziony w obozie przejściowym dla wysiedlonej ludności polskiej (Lager Glowna) w Poznaniu, a następnie wywieziony do Generalnego Gubernatorstwa. Od grudnia 1939 do lipca 1940 r. przebywał w klasztorze o.o. Paulinów na Jasnej Górze, gdzie porządkował i inwentaryzował archiwum klasztorne.

W sierpniu 1940 r. przeniósł się do Krakowa, gdzie otrzymał pracę w dawnym Archiwum Państwowym, funkcjonującym pod nazwą Staatsarchiv Krakau. W ramach swoich obowiązków służbowych porządkował i inwentaryzował m.in. archiwalia Uniwersytetu Jagiellońskiego oraz skatalogował szereg archiwów klasztornych w Krakowie i ówczesnym dystrykcie krakowskim.

Na przełomie roku 1944/1945 przebywał w Częstochowie, gdzie opiekował się archiwaliami ewakuowanymi z Warszawy do Częstochowy po powstaniu warszawskim oraz kontynuował katalogowanie archiwum klasztorne.

W tym czasie wykładał również nauki pomocnicze historii (paleografię, dyplomatykę, archiwistykę) na tajnych kursach w ramach tajnego Uniwersytetu Ziemi Zachodnich.

W maju 1945 r. powrócił do Poznania, by objąć ponownie kierownictwo Archiwum Państwowego. Przystąpił do organizowania tej instytucji, do poszukiwania materiałów wywiezionych i ukrytych przez Niemców, gromadził archiwalia wywiezione na prowincję, uczestniczył w zabezpieczaniu akt tzw. podworskich, a także w pracach porządkowo-inwentaryzacyjnych nad poszczególnymi zespołami archiwalnymi. Na potrzeby archiwum wystarał się o nowy gmach po byłym Sądzie Apelacyjnym w Poznaniu, który odbudował i adaptował dla potrzeb archiwalnych (dotychczasowa siedziba archiwum została – wraz z poważną częścią zasobu – zniszczona podczas walk o Poznań zimą 1945 r.).

W roku 1950 kierował grupą ekspertów powołaną w celu przeprowadzenia ekspertyz archiwaliów podlegających rewindykacji z Czechosłowacji.

W maju 1953 r. odszedł na emeryturę. Od stycznia 1957 r. do marca 1961 r. pracował ponownie w Archiwum Państwowym w Poznaniu jako kustosz archiwalny. W lipcu 1957 r. otrzymał tytuł profesora nadzwyczajnego.

Dorobek naukowy Kazimierza Kaczmarczyka, obejmujący przeszło 140 pozycji bibliograficznych, jest bardzo różnorodny. Jego pierwsze publikacje dotyczyły tzw. ludoznawstwa: *Proces o czarostwo w r. 1688 i 1689* (1901); *Podania ludowe w Wiśniczu i okolicy* (1904); *Legenda ludowa o wieczności* (1908); *Proces o czary w Bochni 1679 r.* (1910).

Tematyka następnych prac naukowych wiązała się głównie z opracowywaniem bogatego zasobu Archiwum Aktów Dawnych Miasta Krakowa. Współpracował przy wydaniu przez prof. Krzyżanowskiego *Katalogu Archiwum miasta Krakowa* oraz ksiąg ławniczych. Sam wydał *Księgi przyjęć do prawa miejskiego w Krakowie 1392-1506 (Libri iuris civilis Cracoviensis)* (1913) oraz *Das historische Archiv der Stadt Krakau. Seine Geschichte, Bestände und wissenschaftliche Erforschung* (1913). Wspólnie z cystersem ks. Gerardem Kowalskim opublikował *Katalog archiwum opactwa cystersów w Mogile* (1919).

W odrodzonej Polsce ogłosił cały szereg prac z zakresu archiwistyki i archiwoznawstwa, publikowanych m.in. na łamach „Archeionu”, począwszy od tomu 3 (1928), w którym obszernym artykułem *Literatura archiwalna odrodzonej Polski 1918-1926* rozpoczął stałą, wieloletnią współpracę z czołowym polskim czasopiśmie archiwalnym.

Równie cenne były przygotowane przez niego wydawnictwa źródeł archiwalnych. Poza wspomnianymi już wyżej *Księgami przyjęć do prawa miejskiego w Krakowie* wydał trzytomowe *Akta radzieckie poznańskie* (t. 1, 1925; t. 2, 1931; t. 3, 1948). W roku 1936 opublikował najstarszą księgę ławniczą miasta Torunia (*Liber scabinorum veteris civitatis Thoruniensis*) z lat 1363-1428, w roku 1953 *Catalogus diplomatum pergameneorum archivi Universitatis Jagiellonicae Cracoviensis*. Wspólnie z Karolem Rzymskim opracował i wydał drukiem najstarszą *Księgę ziemską poznańską 1400-1407* (1960).

Ogłaszał również liczne artykuły dotyczące historii miast polskich, oparte na archiwaliach Krakowa, Poznania, Łodzi, Gdańska i in. W latach 1917-1956 na łamach różnych czasopiśm naukowych opublikował liczne biografie i nekrologi polskich historyków, archiwistów, bibliotekarzy, m.in.: Stanisława Krzyżanowskiego (1917), Jana Ptaśnika, Adolfa Warschauera (1931), Józefa Paczkowskiego (1934), ks. Jana Fijałka (1936), Feliksa Pohoreckiego (1946). Był stałym współpracownikiem *Polskiego Słownika Biograficznego*, w którego tomach ogłosił życiorysy różnych osobistości z wieków od XIV do XX. Opublikował wiele recenzji, zarówno na łamach „Archeionu”, jak i w czasopiśmach historycznych: „Kwartalnik Historyczny”, „Roczniki Historyczne”, „Mitteilungen des k.k. Archivrates” i in.

W okresie międzywojennym, przy pomocy współpracowników z Archiwum Państwowego, zebrał ok. tysiąc odpisów dokumentów do kodeksu

dypłomatycznego miasta Poznania. Wydawnictwo miało nosić tytuł: *Prawa i przywileje miasta Poznania 1257-1793*. Zbiór ten uległ zniszczeniu w okresie okupacji.

Około roku 1950 rozpoczął zbieranie materiałów do pracy o archiwaliach chłopskich i wiejskich. Obok wypisów z ksiąg grodzkich i ziemskich przygotował pewną ilość ekscerptów z różnych archiwów chłopskich przechowywanych poza siecią archiwalną. Uzupełnieniem tego typu materiałów stała się kolekcja odcisków pieczęci urzędów wiejskich z Małopolski, zebrana przez Kaczmarczyka jeszcze w początkach XX stulecia.

Ogłosił także kilka znaczących artykułów poświęconych zagadnieniom metodycznym, takim jak *Opracowanie dokumentów pergaminowych i papierowych w archiwum* (1951) czy porządkowaniu archiwów rodzinnych (1957) oraz klasztornych (1967), gdzie podsumował swoje wieloletnie doświadczenia.

Był członkiem wielu towarzystw naukowych i społecznych: Krajowego Grona Konserwatorów Zabytków Galicji Zachodniej (w latach 1910-1923 był II sekretarzem), Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk (członek zwyczajny od 1920 r., członek rzeczywisty od 1923 r., zastępca sekretarza generalnego PTPN w latach 1932-1939, wiceprezes w latach 1945-1947, przewodniczący Wydziału Historii i Nauk Społecznych PTPN od 1948 r.; członek Komisji Historycznej PTPN w latach 1923-1966). W 1929 r. został wybrany na członka-korespondenta Wydziału Historyczno-Filozoficznego Polskiej Akademii Umiejętności. W latach 1923-1939 był prezesem Towarzystwa Miłośników Historii w Poznaniu, a w latach 1925-1966 członkiem Polskiego Towarzystwa Historycznego (od 1958 r. członek honorowy). W latach 1926-1933 pełnił funkcję przewodniczącego Komisji Naukowej Towarzystwa dla Badań nad Historią Powstania Wielkopolskiego 1918/1919. Był także m. in. członkiem: Polskiego Towarzystwa Heraldycznego, Towarzystwa Bibliofilów Polskich, Towarzystwa Numizmatycznego, Związku Bibliotekarzy Polskich.

W latach 1914-1920 pełnił funkcję sekretarza Towarzystwa Miłośników Historii i Zabytków Krakowa. Od roku 1923 pracował jako członek zarządu Towarzystwa Miłośników Miasta Poznania, któremu przewodniczył w latach 1925-1939. Był także członkiem Stowarzyszenia Miłośników Jarosławia.

Kazimierz Kaczmarczyk był uczestnikiem licznych zjazdów, kongresów i konferencji naukowych, podczas których poruszano także sprawy związane z archiwami i archiwistyką. M.in. uczestniczył w IV Powszechnym Zjeździe Historyków Polskich w Poznaniu (1925), w VII Międzynarodowym Kongresie Historyków w Warszawie (1933), w I Ogólnopolskim Zjeździe Historyków Pomorza i Prus w Toruniu (1947). Uczestniczył także w VII Powszechnym Zjeździe Historyków Polskich w Wrocławiu (1948), w I Metodycznej Konferencji Naukowej dla Pracowników Służby Archiwalnej w Rogowie (1951) oraz w II Metodycznej Konferencji Naukowej dla Pracowników Służby Archiwalnej w Warszawie (1952).

Prowadził również szeroką działalność wydawniczą jako współredaktor „Kroniki Miasta Poznania” (1923-1926), „Rocznika Łódzkiego” (1928-1933) oraz „Roczników Historycznych” (1925-1939). W latach 1921-1939 uczestniczył w pracach redakcyjnych wydawnictwa Komisji Historycznej Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk.

Wkład Kazimierza Kaczmarczyka w rozwój polskiej archiwistyki jest znaczący. Obejmuje działalność w Archiwum Aktów Dawnych Miasta Krakowa, udział w organizacji i rozwoju Archiwum Państwowego w Poznaniu, udział w teoretycznej i praktycznej organizacji oraz działalności archiwów kościelnych i klasztornych, porządkowaniu zasobów archiwów kościelnych i klasztornych, w tym archiwum jasnogórskiego, nauczaniu i szkoleniu personelu archiwów państwowych i kościelnych oraz w rewindykacji polskich archiwaliów z państw ościennych. Obraz ten byłby niepełny bez wskazania na jego aktywny udział w życiu naukowym polskiego środowiska archiwalnego i historycznego oraz na jego dorobek w tym zakresie.

Ciągła praca archiwalna i naukowa dała mu głębokie doświadczenie i erudycję. Poznał dokładnie jej wszystkie działy. Rozumiał potrzeby i problemy pracy w archiwum. Odnosi się to zarówno do naukowego opracowania zasobów archiwalnych, czego w swych pracach dał przykłady i wzory, jak również do zagadnień teoretycznych i organizacji warsztatu pracy w archiwum.

Po objęciu w 1925 r. funkcji kierownika w Archiwum Państwowym w Poznaniu, aktywnie włączył się w nurt pracy archiwalnej. Był do niej wszechstronnie przygotowany i miał już duże doświadczenie zawodowe, zdobyte w czasie kilkuletniej pracy w Archiwum Aktów Dawnych Miasta Krakowa. Obowiązki swoje wykonywał z dużym zapałem, oddaniem i poświęceniem. W ciągu kilkunastu lat pracy na stanowisku kierownika poznańskiego archiwum Kaczmarczyk uczynił z powierzonej sobie placówki prężny ośrodek naukowy.

Był bardzo dobrym organizatorem i wzorowym zwierzchnikiem dla swych podwładnych. Nie zatrudniał osób przypadkowych. Kandydaci do pracy w Archiwum Państwowym w Poznaniu musieli wykazać się przygotowaniem do pracy archiwalnej, znajomością obowiązujących przepisów, form kancelaryjnych, znajomością łaciny, nowożytnych języków obcych itp. itd. Wraz z archiwistami, którzy już pracowali, powstał zespół ludzi, dzięki którym poznańskie archiwum było jedną z najlepszych placówek archiwalnych w kraju. Swoich współpracowników potrafił zachęcić do wysiłku, który przynosił owocne rezultaty. Podkreślić także trzeba, że pracownicy stanęli na wysokości zadania także w latach wojny i okupacji, oraz w trudnym okresie odbudowy po zniszczeniach wojennych.

Za całokształt działalności naukowej i społecznej został odznaczony Krzyżem Oficerskim Orderu Odrodzenia Polski (1929), Krzyżem Komandorskim Związku Państwa Austriackiego (1936), Złotym Krzyżem Zasługi (1948,

1951), Krzyżem Komandorskim Orderu Odrodzenia Polski (1957). Ponadto władze miejskie Poznania odznaczyły go w 1964 r. Odznaką Honorową Miasta Poznania.

Trzykrotnie zawierał związki małżeńskie: w 1903 r. z Matyldą Mijał (1875-1907) - z tego związku miał córkę Marię; w 1910 r. z Władysławą Nikolay (1887-1943) - w tym małżeństwie miał troje dzieci: dwóch synów Zdzisława i Wisława oraz córkę Zofię. Po raz trzeci ożenił się w Poznaniu w 1948 r. z Józefą Marią z d. Synowiec, 1 *voto* Żmuda (1899-1972).

Zmarł 6 kwietnia 1966 roku w Poznaniu. Został pochowany 9 kwietnia na Cmentarzu Komunalnym nr 2 na Junikowie (pole 8, kwatery 6 - grób rodzinny). Jego spuścizna naukowa trafiła do Poznańskiego Oddziału Archiwum Polskiej Akademii Nauk, gdzie otrzymała sygnaturę P III-35.

Jarosław Matysiak (Poznań)